

RECENZJE

Adam Dąbrowski
Uniwersytet Jagielloński

O PRZYSZŁOŚCI PODKARPACIA

Wojciech Broszkiewicz. *Kapitał kulturowy młodego pokolenia Polski współczesnej. Studium na przykładzie wybranych społeczności Podkarpacia*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2010, 229 s.

Książka Wojciecha Broszkiewicza jest próbą systematycznej odpowiedzi na pytanie, jakie elementy składowe kapitału kulturowego i w jakim stopniu wpływają na szanse życiowe młodego pokolenia w kształtującym się społeczeństwie informacyjnym. Postawione cele badawcze i pytania szczegółowe zawężają pole analizy zarówno pod względem geograficznym, jak i demograficznym. Dobór próby badawczej jest omawiany w rozdziale drugim i ma uzasadnienie nie tylko metodologiczne, ale również teoretyczne.

Cała praca ma tradycyjny trójelementowy schemat: teoria – metodologia – empiria, co nawiązuje do kanonów podejmowania analizy socjologicznej. Czytelne rozdzielanie tych elementów powoduje, że każda z części zawiera ciekawe i całościowe omówienie poruszanej tematyki, natomiast razem tworzą dzieło kompletne. Pod tym względem omawiana praca może być stawiana za wzór.

Książka podzielona jest na cztery rozdziały, zawiera obszerną bibliografię, spis tabel, wykresów i zestawień. W rozdziale pierwszym, *Młodzież społeczności lokalnych wobec formowania się społeczeństwa informacyjnego*, zostały skonceptualizowane podstawowe pojęcia, niezbędne do zrozumienia poruszanej problematyki. Wychodząc od teorii zmiany społecznej autor kreśli schemat przejścia od społeczeństwa preindustrialnego do informacyjnego, którego cechy, odwołując się do weberowskiej koncepcji *typów idealnych*, próbuje zarysować w dalszej części pracy. Jak zauważa, społeczeństwo polskie nie może być jeszcze uznane za informacyjne, a to, jak będzie ono wyglądało, zależy od młodzieży, która będzie je tworzyć (s. 62).

Spółeczeństwo informacyjne, zamiennie nazywane również społeczeństwem wiedzy (van Dijk 2010: 36) sytuuje autor na swego rodzaju kontinuum, które wywodzi z analiz danych zastanych i stawia pytanie, w jaki sposób zróżnicowany kapitał kulturowy i peryferyjny charakter miejsca zamieszkania wpływają na przygotowanie młodzieży do życia w merytokratyczno-technologicznym systemie społecznym. Zmusza to badacza do zdefiniowania kolejnych pojęć. Omawiając kapitał kulturowy zwraca uwagę na jego ujęcie przez Pierre'a Bourdieu, Piotra Sztompkę i Wojciecha Świątkiewicza (s. 19–22). Równie szczegółowo zostało potraktowane pojęcie

osobowości nowoczesnej, które stało się kluczowe dla odpowiedzi na główne pytanie książki. „Posiadanie atrybutów tego typu osobowości jest czynnikiem istotnie warunkującym sprostanie wymogom społeczeństwa informacyjnego, a jednocześnie będącym ważnym wyzwaniem dla młodych ludzi” (s. 43).

Zasadna wydaje się hipoteza, iż zainteresowanie autora społecznościami lokalnymi w kontekście społeczeństwa informacyjnego wynika ze swego rodzaju paradoksu. Cechą immanentnie wpisaną w społeczeństwo wiedzy jest bowiem używanie nowych technologii komunikacyjnych we wszystkich aspektach rozumienia tego terminu (van Dijk 2010: 37). Mogą one stanowić szansę dla ludzi marginalizowanych zarówno pod względem kulturowym, ekonomicznym, politycznym, jak i geograficznym. Należy jednak zauważyć, że wspomniana szansa nie będzie wykorzystana, jeżeli ludzie nie będą zdolni do skorzystania z niej. To znaczy nie będą posiadali infrastruktury i kapitału kulturowego, którego rozwój jest współcześnie trudniejszy do osiągnięcia na obszarach peryferyjnych niż w centrum. Najbardziej potrzebujący są zatem najmniej przygotowani do zmian będących dla nich szansą, którą mogą wykorzystać w momencie trafnego określenia priorytetów, a także wykazując aktywność i determinację.

Ramą teoretyczną głównego zagadnienia książki jest wzorowany na rozwiązaniu Jana van Dijka (2010: 250) schemat, prezentujący różne wymiary dostępu do technologii cyfrowej. Autor nie odwołuje się do tego modelu, a ja użyję go by sprawdzić, czy badania Wojciecha Broszkiewicza są kompletne, czy też można je jeszcze bardziej rozbudować i poszerzyć. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że o modelu dostępu do technologii cyfrowej pisali również inni autorzy, na przykład David Hakken (2003), Richard Hudiburg, Irena Pashaj, Raymond Wolfe (1999), Seth Finn, Appa R. Korukonda (2004); Robert Kraut i inni (2002). „Nowe media są ważnymi narzędziami (zasobami), które pomagają ludziom w zdobywaniu lepszej pozycji w społeczeństwie i poprawianiu swoich cech w relacjach z innymi, zwłaszcza w relacjach władzy” (van Dijk 2010: 250). Jednak zarówno samo posiadanie sprzętu, jak i kompetencje kulturowe nie mogą być automatycznie utożsamiane ze zdefiniowaniem jednostki jako uczestnika społeczeństwa informacyjnego. W związku z tym autor proponuje wyróżnienie czterech rodzajów dostępu do technologii cyfrowej, składających się – jego zdaniem – na kompleks cech definiujących osobę w pełni przystosowaną do korzystania z nowych mediów. Są to, kolejno, dostęp motywacyjny, materialny, kompetencyjny i użytkowy (tamże, s. 251). Analizując wyniki badań zamieszczone w recenzowanej pracy można stwierdzić, że pierwszy rodzaj dostępu jest uznany za ważny przez 75% badanych (s. 189), przy 9% zgadzających się ze stwierdzeniem, że rola technologii w nowoczesnym świecie jest znikoma. Podobnie wygląda stosunek do roli mediów w społeczeństwie nowoczesnym (dla umiejętności obsługi komputera, odpowiednio, 76% i 8%, a dla roli mediów w ogóle – 66% i 4,8% (s. 90–94).

W badanej populacji dostęp do nowych technologii potwierdziła znacznie ponad połowa respondentów, co jest właściwe dla drugiego typu dostępu – materialnego. Wskaźnik częstotliwości i form wykorzystania komputera przez badaną młodzież pokazuje, że „zdecydowana większość młodzieży wykorzystuje komputer przeważ-

nie w celach rozrywkowych (ok. 71%). Jako pomoc w nauce narzędzie to wykorzystuje co piąty badany (ok. 21%), a w celach związanych z twórczością¹ jedynie ok. 8% gimnazjalistów” (s. 143). Przytoczone wyniki pozwalają stwierdzić, że zdecydowana większość użytkowników ma możliwość korzystania z komputera poza szkołą, w której słuchanie muzyki, oglądanie filmów i granie w gry komputerowe są – jeśli w ogóle – tylko zajęciami dodatkowymi. W porównaniu z wynikami badania przeprowadzonego w tym samym województwie w 2005 roku przez Mariana Malikowskiego, można optymistycznie ocenić szybką komputeryzację tego regionu. W przeprowadzonych wówczas badaniach jedynie dwie osoby wskazały na posiadanie komputera i/lub anteny satelitarnej (Malikowski 2005: 150).

Dostęp kompetencyjny, odnoszący się do umiejętności strategicznych, informacyjnych i operacyjnych, jest w świetle badań Broszkiewiczza szeroki. Wskazują na to między innymi wysoko ocenione umiejętności związane z obsługą komputera i Internetu oraz formy korzystania z nich (s. 126–131), a także postrzeganie poziomu życia w przyszłości w kontekście nowoczesnych technologii (s. 210). Warto byłoby jednak zbadać kilka dodatkowych umiejętności, aby precyzyjnie odpowiedzieć na pytanie o kompetencje informacyjne i operacyjne. Do tego wątku wrócę w uwagach końcowych.

Użytkowy rodzaj dostępu, będący zwieńczeniem procesu przyswajania każdej nowej technologii powinien być, z teoretycznego punktu widzenia, równie szeroki co pozostałe, które są jego niezbędnymi elementami składowymi. Nie są to jednak składowe wystarczające. Analiza przeprowadzona przez autora recenzowanej pracy nie pozwala jednoznacznie ustosunkować się do tych kwestii, gdyż nie zbadał on wielu technicznych parametrów wykorzystywanych mediów, które istotnie wpływają nie tylko na jakość ich wykorzystania, ale determinują czas, cel, formy komunikacyjne oraz szereg innych czynników definiujących osobę w pełni przystosowaną do społeczeństwa informacyjnego. „Według van Dijka bezpośrednią przyczyną cyfrowego podziału jest nierówna dystrybucja wielu ważnych zasobów. Nie chodzi tylko o zasoby materialne, takie jak dochody czy posiadanie sprzętu, ale również czas (potrzebny na korzystanie z nowych mediów), zasoby mentalne – odpowiednią wiedzę techniczną, zasoby społeczne (relacje i sieci wsparcia pomagające uzyskać dostęp i umiejętności korzystania), zasoby kulturowe” (Grodzka red. 2009: 228–229). Uważam, że zbadanie wymienionych parametrów pozwoliłoby precyzyjniej odpowiedzieć na pytanie dotyczące możliwości rozwojowych badanej społeczności w kontekście społeczeństwa informacyjnego, a także odniesienie się do kluczowego dla omawianej pracy podziału cyfrowego drugiego rzędu, rozumianego jako podział na internautów posiadających umiejętności efektywnego korzystania z sieci i tych, którym owych umiejętności brak (Hargittai 2002).

Nawiązując jeszcze raz do badań Malikowskiego warto przytoczyć kilka faktów, świadczących o specyfice omawianego regionu pod względem wykluczenia cyfrowego. Jak mówi autor badań, „ogólnie można stwierdzić, że na syndrom głę-

¹ Twórczość, o którą pytał autor badań, dotyczyła tworzenia muzyki, prezentacji graficznych, grafiki komputerowej oraz programów komputerowych.

bokiego ubóstwa składa się bezrobocie połączone z niskim poziomem wykształcenia głowy rodziny, z wielodzietnością, faktem zamieszkiwania w małych ośrodkach miejskich oraz na wsi, chorobą czy niepełnosprawnością [...]. Województwo podkarpackie jest wyjątkowo narażone na pogłębianie się sfery biedy i ubóstwa” (Malikowski 2005: 14). Taki stan może rodzić pewne obawy co do rozwoju tej społeczności w społeczeństwie informacyjnym. Każdy typ społeczeństwa charakteryzuje się bowiem określonymi potrzebami zaliczanymi do podstawowych, które winny być zaspokojone w pierwszej kolejności. Z tego wynika, że badana grupa, w której zaspokajanie potrzeb takich jak żywność (59,8%) oraz opłaty mieszkaniowe (24,1%) (Wielgos-Struck i Bozacka 2005: 144) pochłania większą część dostępnych środków, ma małe szanse na realizowanie wymogów stawianych przez społeczeństwo charakteryzowane w kategoriach merytokratyczno-technologicznych. Autor badań nad biedą, opisując możliwości usprawnienia funkcjonowania instytucji, które mogą zahamować lub zatrzymać odtwarzanie się struktur, nie analizuje jednak kluczowego elementu, na który słusznie zwrócił uwagę Wojciech Broszkiewicz i który może być szansą dla omawianego regionu – wymiaru edukacyjno-wychowawczego. Pod tym względem recenzowana praca wydaje się bardziej wyczerpująca.

Wagę badania dostrzeżemy jeszcze lepiej, jeśli przyjrzymy się danym Głównego Urzędu Statystycznego potwierdzającym wyniki z 2005 roku. Badania Malikowskiego wskazywały bowiem na podobny stan demograficzny. W 75% przebadanych gospodarstw była przynajmniej 1 osoba do 15. roku życia, 2–3 osoby w tym przedziale wiekowym były w 41,2% gospodarstw. Ze wszystkich 596 osób zamieszkujących przebadane gospodarstwa, aż 214 stanowiły osoby w wieku 11–20 lat (Kotarski 2005: 95–97). W 2009 roku na Podkarpaciu zanotowano najwyższy procent osób w wieku do 19 lat (Dmochowska red. 2010: 103). Taka sytuacja demograficzna stanowi zarówno szansę, o której pisze Broszkiewicz, jak i zagrożenie. W warunkach trwale utrzymującego się wysokiego poziomu bezrobocia, gdzie możliwości edukacyjne dla większości młodzieży są niewielkie, jest ona narażona na transmisję biedy i pozostanie na utrzymaniu rodziców (tamże, s. 104), co może przyczynić się do odtwarzania ubóstwa.

Rozdział drugi, *Zarys koncepcji badań*, jest w całości poświęcony metodologii. Autor postawił osiem ogólnych pytań badawczych i czternaście szczegółowych, tworząc czytelny schemat heurystyczny. Pytania główne są następujące: jaka jest struktura osobowości młodzieży społeczności lokalnych w kontekście wyzwań społeczeństwa informacyjnego; jak kształtuje się związek pomiędzy jej kompetencjami i aktywnością kulturową; jaki jest związek pomiędzy wiedzą (wynikami w nauce) i aspiracjami edukacyjnymi młodzieży; jaka jest struktura jej kapitału kulturowego; jaki jest związek pomiędzy kapitałem kulturowym młodzieży i poziomem peryferyjności miejscowości przez nią zamieszkiwanych; jak kapitał kulturowy młodzieży kształtuje postrzeganie przez nią wyzwań społeczeństwa informacyjnego; jak ten kapitał wpływa na nadzieje związane z kształtującym się społeczeństwem informacyjnym; jak wpływa on na obawy związane z kształtującym się społeczeństwem informacyjnym.

Zastosowane metody doboru próby zapewniają badaniom reprezentatywność typologiczną, co oznacza, że „wszystkie wyróżnione wartości interesującej nas zmiennej, różnicujące elementy zbiorowości generalnej są dla niej reprezentatywne, bez względu na liczebności, z jakimi występują” (s. 81). Owa typologizacja odnosi się do typów miejscowości, peryferyjności i płci respondentów, a metoda doboru próby jest losowa, wielostopniowa, warstwowa i gronowa. Ciekawym porównaniem, które mogłoby pokazać specyficzne warunki badanego regionu, byłoby odniesienie czynników, które były brane pod uwagę podczas doboru próby do tych samych cech w innym regionie, gdyż „dla korzystania z komputerów i Internetu znaczenie ma nie tylko wielkość miejscowości zamieszkania, ale również region. Nieco rzadziej korzystają z nich osoby mieszkające w województwach ściany wschodniej” (Grodzka red. 2009: 240).

Dwa kolejne rozdziały, *Charakterystyka kapitału kulturowego młodzieży społeczności lokalnych Podkarpacia* i *Kapitał kulturowy młodzieży społeczności lokalnych Podkarpacia a postrzeganie społeczeństwa informacyjnego*, prezentujące wyniki badań, zostały podzielone na części ze względu na wyróżnione ogólne i szczegółowe problemy badawcze. Oprócz wielu tabel opatrzonych opisem budowania indeksów, wskaźnikami rzetelności i poziomu korelacji znajduje się tu także bogata interpretacja danych. Warto zwrócić uwagę, że większość głównych hipotez badawczych została potwierdzona. Dokonując wnikliwej analizy oddziaływania zmiennych warunkujących wskazane procesy i zjawiska można np. stwierdzić, że poziom kapitału kulturowego istotnie wpływa na zróżnicowanie młodzieży pod względem opinii na temat funkcjonowania w nowoczesnym społeczeństwie. Głębiej osadzone kwestie w tym temacie wskazują na rolę wiedzy i wykształcenia, korzystanie z mediów w celu podnoszenia kwalifikacji i uczestnictwo w kulturze.

Istotna jest również uwaga zamieszczona w podsumowaniu pracy, uwrażliwiająca czytelnika na swego rodzaju inżynierię społeczną. Młodzi ludzie są bowiem w trakcie określania swoich postaw, wartości i światopoglądu, wobec czego wszelkie opinie i deklaracje dotyczące celów i potrzeb muszą być interpretowane przez pryzmat dynamicznie zmieniającej się osobowości. Jest to spostrzeżenie tym bardziej zasadne, że wśród badanej populacji dominował *nowoczesny typ osobowości* charakteryzujący się dużą elastycznością. Wpływ środowiska i *znaczących innych*, a także szereg wydarzeń, które respondenci napotykalą na drodze rozwoju kapitału kulturowego wskazują zatem, że wszelkie szanse związane z badaną grupą w kontekście ich roli w rozwoju regionu muszą być traktowane potencjalnie.

Podsumowując rozważania na temat prezentowanej publikacji warto zastanowić się nad jej najważniejszymi zaletami i wadami. Do pierwszych należy niewątpliwie zaliczyć jej stronę metodologiczną, a w szczególności sposób wykorzystania oprogramowania i metod statystycznych dokumentujących prezentowane wyniki. Kolejnym pozytywnym aspektem jest charakter prezentowanych danych w tym sensie, że mogą one być źródłem wiedzy i wniosków zarówno dla świata akademickiego, jak też samorządowego, a także dla wszystkich aktorów zaangażowanych w proces socjalizacji młodych ludzi. Wykorzystanie tych danych w programach wychowawczo-dydaktycznych może wspomóc mechanizm samospełniającego się proroctwa, który

miałby pozytywne skutki w postaci niwelowania zagrożeń wykluczenia społecznego osób wchodzących w dorosłe życie równoległe do postępujących zmian, typowych dla społeczeństwa informacyjnego.

Rozważania Broszkiewicza diagnozują warunki poprawy życia na Podkarpaciu, jednak trzeba pamiętać o zjawisku nazywanym czasem *efektem Mateusza*. Wykluczenie cyfrowe sprzyja powiększaniu się wcześniejszych nierówności, które na badanym obszarze są dużym problemem. Ciekawym odniesieniem byłoby zwrócenie uwagi na realizowane programy rządowe, które mają poprawić sytuację społeczności podkarpackiej. Kwestia ta, choć nie została poruszona w recenzowanej książce, może jednak stanowić podstawę do takich rozważań. Badanie młodych ludzi pod kątem ich predyspozycji i możliwości rozwoju w społeczeństwie informacyjnym powinno odnosić się zarówno do bieżących warunków, jak i do planów na przyszłość, które winny istotnie warunkować rozwój badanej populacji. Bez odpowiedzi na pytanie o zaplanowaną wizję przyszłości nie można formułować hipotez dotyczących tego, czy młodzież będzie umiała się w niej odnaleźć. Podstawowymi obszarami, jakie powinny zostać uwzględnione, są działania w ramach programów Unii Europejskiej nastawionych na rozwój w tym zakresie. Już pobieżna analiza wskazuje, że owe strategie zbyt duży nacisk kładą na „twarde” czynniki wykluczenia cyfrowego, czyli infrastrukturę, a kapitał kulturowy i inne „miękkie” zmienne są traktowane niemal kosmetycznie. Zatem analizy autora można traktować jako wytyczne do formułowania nowych i zmiany istniejących projektów, co można uznać za ich dodatkowy walor.

Wśród wielu czynników, które zostały zbadane, nie odnajduję kilku ważnych kwestii odnoszących się do umiejętności informacyjnych. Jednym z podstawowych problemów społeczeństwa informacyjnego jest chaos spowodowany nadmiarem treści i ich źródeł, dlatego najwyżej cenioną umiejętnością nie jest samo znalezienie informacji, lecz ich selekcja i krytyczna ocena. W prezentowanych badaniach samo wyszukiwanie informacji nie było wysoko ocenione, a wątki selekcji oraz oceny trafności i rzetelności odnajdywanych treści zostały całkowicie pominięte, co uniemożliwia precyzyjną odpowiedź na pytanie o możliwości rozwoju kompetencji informacyjnych.

Jedną z podstawowych kategorii analitycznych, którą posługuje się autor, jest młodzież. Przyjął on za próbę celową młodzież w wieku gimnazjalnym i wczesnolicealnym, jednak trudności w dotarciu do tych drugich spowodowały skupienie się jedynie na uczniach trzeciej klasy gimnazjum. Tak zrealizowany dobór próby nie był od początku zaplanowany, o czym autor pisze, zwracając przy okazji uwagę na możliwe trudności w realizacji podobnych badań. Zwraca uwagę także różnorodność wykorzystanych źródeł. Są nimi książki, artykuły, prasa, materiały radiowe i telewizyjne, a także pochodzące z Internetu. Bogata bibliografia może jednak budzić zastrzeżenia, bowiem nie zawiera stosunkowo nowo wydanych prac dotyczących poruszanych zagadnień.

To, co chciałbym na koniec podkreślić, to możliwość odmiennej interpretacji zaprezentowanych wyników. Można bowiem przyjrzeć się wszystkim najniżej ocenianym, najrzadziej występującym i wskazywanym odpowiedziom respondentów.

Optymistyczne są wnioski dotyczące rozwoju kompetencji, ambicji, kapitału kulturowego i potencjału rozwojowego badanego regionu, jednak wykluczenie cyfrowe ma tę cechę, że dotyczy w głównej mierze osób już marginalizowanych, dlatego też niezwykle ważne jest – w kontekście analizy regionalnej – zwrócenie uwagi na zagrożenie tego niewielkiego, acz znaczącego odsetka osób. Jeśli założymy, że z korzystaniem z komputerów, Internetu i innych nowoczesnych technologii wiążą się pozytywne skutki dla funkcjonowania młodych ludzi w społeczeństwie informacyjnym, to oczywisty staje się fakt, że osoby niekorzystające z tych technologii będą ich pozbawione, co w konsekwencji może prowadzić do dalszej marginalizacji.

Literatura

- Dmochowska, Halina (red.). 2010. *Rocznik Demograficzny 2010*. Warszawa: ZWS.
- Finn, Seth, Korukonda Appa Rao. 2004. *Avoiding Computers. Does Personality Play a Role?* W: Erik P. Bucy i John E. Newhagen (red.). *Media Access. Social and Psychological Dimensions of New Technology Use*. London: LEA.
- Grodzka, Dorota (red.). 2009. *Studia Biura Analiz Sejmowych. Społeczeństwo Informacyjne*. Warszawa: Wyd. BAS.
- Hakken, David. 2003. *The Knowledge Landscapes of Cyberspace*. London: SAGE.
- Hargittai, Eszter. 2002. *Second-level Digital Divide: Differences in people's online skills*. „First Monday” 7(4). <http://chnm.gmu.edu/digitalhistory/links/pdf/introduction/0.26c.pdf> (dostęp 20.04.2010, 11:45).
- Hudiburg, A. Richard, Irena Pashaj i Raymond Wolfe. 1999. *Preliminary Investigation of Computer Stress and the Big Five Personality Factors*. „Psychology Reports” 85: 473–480.
- Kotarski, Hubert. 2005. *Struktura socjodemograficzna, warunki mieszkaniowe i codzienne warunki życia biednych rodzin*. W: M. Malikowski (red.). *Podkarpacka bieda*. Rzeszów: Mana.
- Kraut, Robert i in. 2002. *Social Impact of the Internet. What does it Mean?* „Communications of the ACM” 41(12): 21–22.
- Malikowski, Marian. 2005. *Pojęcie i sposoby badania ubóstwa. Praktyczne i społeczno-polityczne znaczenie badań nad biedą*. W: M. Malikowski (red.). *Podkarpacka bieda*. Rzeszów: Mana.
- Malikowski, Marian. 2005. *Podsumowanie*. W: M. Malikowski (red.). *Podkarpacka bieda*. Rzeszów: Mana.
- Wielgos-Struck Renata i Małgorzata Bozacka. 2005. *Rodzaje i źródła pomocy w przezwyciężaniu ubóstwa oraz kontakty społeczne osób biednych*. W: M. Malikowski (red.). *Podkarpacka bieda*. Rzeszów: Mana.
- van Dijk, Jan. 2010. *Społeczne aspekty nowych mediów*. Warszawa: WN PWN.

